

ПРАВОТО, КОЕТО ВЗЕМА СТРАНА

СТОЯН СТАВРУ

Институт за изследване на обществата и знанието, БАН

stoyan.stavru@gmail.com

THE LAW, WHICH TAKES SIDE

STOYAN STAVRU

Abstract

The article addresses the question whether the law has the right to determine what is true and to take side in the dispute over the definition of good and evil. The article examined the ways in which the functions of the law and the expectation to the law are changing in postmodern societies.

Keywords: right, truth, values, justice.

1. Мъртво ли е правото?

Този въпрос се поставя с все сила, ако възприемем позицията на Ницше и Хайдегер за настъпилата в постмодерния мултикултурен свят смърт на метафизиката – отказът от изискването за съществуване на обективна истина, включително за това кое е правилно (справедливо, добро) и кое не е. Тази идея е преформулирана от Джани Ватимо като **позитивен нихилизъм** – възприемане на всяко изказване за ценности като интерпретация, като твърдения без претенция за истина. [1] Част от свободата в либералното общество е възможността всеки да определя ценностите (истината), в която вярва. Това негово право обаче следва да се упражнява с разбирането, че това е само неговата интерпретация за истината, а не обективна даденост, която той може да налага на останалите хора в общността. Осъзнаването на „интерпретативността“ на ценностните съждения води до субективизация и в крайна сметка до „смъртта на истината“ [2]. Няма истина, има само различни интерпретации за това какво представлява истината. Нито една от тези интерпретации не е „истинската“ истина,

включително и интерпретацията за интерпретативния характер на истината. След като това се оказа (след Теорията на относителността на Айнщайн и квантовата физика) вярно във физиката, която винаги е претендирала за абсолютна обективност (емпиричност), то как бихме могли да спасим една толкова субективна при зачеването си област, каквато представлява метафизиката?

Осъзнатата интерпретативност и отказът от претенцията твърдението ни да представлява обективна истина водят до *„отслабване“ на мисленето* (появата на т. нар. „слабо“ мислене [Ватимо, 2006: 34, 105] [3]), което става по-податливо на критика и отворено към други (различни) „интерпретации“. Хората могат да живеят по-спокойно с различията си, когато преодолеят „жаждата си за справедливост“, когато се откажат от единствения, изключителния и монистичен характер на истината. Идеята за справедливост, според концепцията на позитивния нихилизъм, е иманентно свързана с претенция за налагане на универсална обективност. „Спонтанна“ (неналожена) справедливост е възможна единствено при наличието на общо разбиране за справедливост, споделено от всички без изключение. Практиката обаче показва, че такава справедливост не е постижима. Със „смесването“ на различните култури – на Изтока и Запада, на Севера и Юга, съвместният мир става възможен единствено при равнопоставеност на различните „интерпретации“ за истината. Справедливостта в постмодерния свят е утопия, която следва във всеки удобен случай да бъде демаскирана.

Юридическото „профаниране“ на „чувството за справедливост“ в контекста на правната херменевтика има своята биография и в България. Става въпрос за Решение № 13 от 13.10.2012 г. на КС по к. д. № 6/2012 г., с което Конституционният съд (КС) на Република България се произнесе относно конституционността на чл. 3, ал. 1 от Закона за отнемане в полза на държавата на незаконно придобито имущество (ЗОПДНПИ). В посочената разпоредба беше дефинирана целта на закона, както следва: *„да се защитят интересите на обществото и да се възстанови чувството за справедливост у гражданите чрез предотвратяване и ограничаване на възможностите за незаконно придобиване на имущество и разпореждането с него“*. Още от самият текст прави впечатление, че законодателят е дефинирал *справедливостта като чувство* – като субективно преживяване, което има за свой топос личността на всеки отделен

човек. „Самопризнанието“ на закона е явно разкрито и доведено до край от Конституционния съд.

„Съдът е на мнение, че не съставлява легитимна цел на закона втората уредена в чл. 3, ал. 1 ЗОПДНПИ цел, а именно да се възстанови чувството за справедливост у гражданите. Очевидно е, че „чувството за справедливост у гражданите“, доколкото засяга техни индивидуални преживявания и отношение към законите, в случая не съвпада с понятието „интересите на обществото“, тъй като двете цели са кумулативно посочени. Прегледът на законодателството на Република България показва, че е прецедент поставянето на подобна цел, свързана с постигане, възстановяване или изгубване на определени чувства. Чувството за справедливост, както и поначало всички чувства не са обективни факти. Още по-малко те са правни категории, за да бъдат въздигани дори като цели на законите. Индивидуалните интереси не могат да бъдат цел на закон, защото той не се занимава с тях. Много закони при определяне на целите си изрично посочват защитата на обществения интерес или защита на свободите, правата и законните интереси на гражданите, но не и формиране на определени чувства.“

Идеологическите последици от посочените разсъждения на КС трудно могат да бъдат заличени от направения последващ опит за реабилитиране на справедливостта като цел на закона.

„Поначало е много трудно и опасно да се ограничава и отчуждава принудително конституционно прогласеното основно право на гражданите на собственост, защото неговата неприкосновеност осигурява в голяма степен свободата на индивида. Поради това и подобно ограничаване на това право най-малко може да се свързва с емоционалното състояние на други индивиди, при това разгледани отделно и извън обществото и без връзка и разумен баланс между индивидуалните права и интересите на обществото. Цел на всеки закон е да се постигне върховенство на закона и да се осигури чрез прилагането му постигане на изискването за справедливост като общочовешка ценност, както това е залегнало в преамбюла на Конституцията. Поради това и не е необходимо справедливостта да се въздига като цел на всеки закон, както и непосочването ѝ изрично във всички останали закони не означава, че в тях няма справедливост.“

Противопоставянето на „справедливостта като обществена ценност“ и „справедливостта като чувство“ за мен е симптом на постмодернизъм в българското право. Демонстрация на несигурността в концепцията за справедливост като обективно дадена истина, нуждаеща се от нормативна защита.

Постмодерното право трябва да бъде неутрално, то все по-малко следва да разрешава конфликти между интерпретации (и чувства) за истината (и за справедливостта). С „отслабването“ на постмодерното мислене, **„отслабва“ и правото** – намаляват случаите, интензитета и целите на юридическото насилие. Все повече области (обществени отношения) остават „умишлено“ неуредени от правото, за да бъдат „приватизирани“ и предоставени за управление на „малцинствата на различията“. Те се предоставят за решаване за всеки отделен човек, който може да се обединява с други хора, които споделят неговата интерпретация: светът на „мъртвия Бог“ (по думите на Ницше) е ерата на „интерпретативни общности“. Тези „педагогически“ *непълноти* за утвърждаване на ценности в съвременното право са обявени за част от метастазите на обявената за умираща метафизика. Именно поради „отслабеното“ мислене („отслабената“ претенция за неговата истинност) правото се отказва от дефинирането на културно предопределени институти и свързаните с тях ограничения. Такива ограничения, от които правото прогресивно се отказва са например:

- *ограниченията във властта върху тялото* (с оглед допускането на възможността за извършване на различни действия по самонараняване – телесни модификации и ампутации, поемане на непремерен и екстреман риск при извършването на определени, включително спортни, дейности; с оглед допускането на възможността за искане и получаване на евтаназия; с оглед допускането на „свободен каталог“ на погребения и „различни“ (интерпретативни) отнасяния с мъртвото човешко тяло);

- *ограниченията в брака* (с оглед допускането на възможността брак да се сключва само като църковен или само като „фактически“; с оглед допускането на възможността да се сключва между лица от един и същ пол, включително такива, които са променили пола си („транссексуален“ брак); с оглед допускането на възможността да се сключва брак между повече от две лица (полигамия, полиандрия, полиамория), между човек и животни („трансвидов“ брак), между човек и предмет („трансубектен“ брак));

- *ограничения в семейството* (с оглед отделянето на семейството от репродукцията: допускането на огромно разнообразие от техники за асистирана репродукция, включително само от едно лице, между лица от един и същ пол, между мъртви лица и пр.; с оглед лутанията между „приватизирането на децата“ – безусловното им подчиняване на интерпретациите на техните родители, включително при вземане на религиозно обусловени избори за тяхното образование и лечение, и „еманципирането на децата“ от родителите: отнемането на родителската власт и предоставянето на децата на родители-„професионалисти“, които да се грижат за тях при пълно зачитане на техните „детски“ интерпретации).

Процесът на *еманципиране на правото от справедливостта* е всъщност процес на неговото умиране. Като механизъм за стабилизиране на обществото, правото по същността си е феномен, който нормализира различията – търси онази интерпретация, която е водеща за общността и която дава нейната идентичност. Именно нормата е смисълът на правото. Безспорно нормата като монистична концепция за правилност (справедливост) е трудно постижима абстракция в един котел от врящи интерпретации. Тази норма обаче винаги е била фикция и винаги е срещала съпротивата на несъгласните с нея „различни“. За разлика от „различните в миналото“, „различните днес“ не са изолирани и се ползват от своя собствена легитимация. За разлика от престъпните групи, които не признават закона, политически активните малцинства търсят себе си в рамките на правото – претендират за своето място (мястото на тяхната интерпретация) под слънцето на закона. Те разполагат със собствена интерпретация, която легитимира претенциите им за истинност по същия начин, по който мнозинството обосновава истината на своята норма.

Ценностите се „изваждат“ от публичното пространство и се превръщат в „частен проблем“. А тъй като правото е ограничено до публичната сфера, то се оказва „освободено“ от ангажимент към дефиниране на „доброто“. Правото работи единствено със злото, което успява да достигне до публичност, като забранява онези негови форми, които причиняват непозволена и необоснована вреда. Поради това „позволяването“ (автономия срещу патернализъм) и „обосноваването“ (с оглед постигането на по-голяма полза) на вредата е процес на нейното заличаване, а от там и до десезиране на правото. Юридическата намеса е сведена до рамка, която да позволява

естетическо отношение към различието – всяко различие, което не води до непозволена и необоснована вреда, трябва да бъде част от възможния естетически избор. Какво е доброто, в което вярваме, в либералното общество следва да остане лична концепция, ограничена единствено от постигнатото съгласие за универсално зло (вредата). Така либералното право на различията бива негативно дефинирано процедурната граница, която поставя пред всяка претенция: настъпването на вреда. Като оставим на страна обстоятелството, че самото понятие за вреда е предмет на обсъждане и договаряне извън правото, оказва се че, правото е лишено от положителна кауза. То няма за цел да възпитава, а да позволи на всеки да се самовъзпитава – стига да не нанася конкретни вреди на другите. То няма за цел да посочи на човека кое е доброто, към което да се стремим, а да равнопостави всички концепции за добро. То се е отказало от задачата да обединява, като се е примирило с доста по-скромната си функция да примирява и да съвместява.

Дали обаче правото е способно да съществува в подобен ценностен вакуум? И дали в крайна сметка този вакуум не ощетява някои от участниците в обществото като им отнема тяхната жизненост и заслуги? В крайна сметка, подобен либерален подход стимулира различието и в този смисъл – *облагодетелства социалната екзотика*: най-малките малцинства. Те стават сигурни участници в един диалог, който съществува много преди тях, и който забравя своята история, за да бъдат чути едни нови „новодошли“. Безспорна процедурна ценност е възможността за участие на различията в мнозинствата – те са част от общността и като такава те допринасят за нейното съществуване, развитие и самодефиниране. Но дали равната тежест на участие е „заслужена“? Дали това равенство, изискващо еднаквост, всъщност не е фаворизиране? Не трябва ли всеки да получи не същото, а „своето“? Според мен именно това „свое“ следва да бъде определено от правото, което да гарантира стабилността на диалога, станал възможен благодарение на участвалите в него „ветерани“ - исторически обусловени ценности, които отговарят на възгледите на мнозинството.

Способността на мнозинството да открие приликата в механизма на легитимиране на нормата и на различията, дава възможност за оцеляването на малцинствата и за мира в мултикултурните общества. Смята се, че ***това отслабва, но не премахва законите на мнозинството***. Законите продължават да бъдат валидни в

истината, за която настояват, но те изгубват част от жилото си, отстъпвайки прогресивно пред интерпретациите на малцинствата. Този процес на разяждане на правото, обаче, съдържа в себе си сериозен риск от „пропадане“ на реда – ефект, причинен в резултат на:

- *атомизацията на обществото*: всяка „интерпретация“ става валидна сама по себе си и незаинтересована от своята съгласуваност с интерпретациите на другия. „Всеки живее за себе си“, а не „за другия“. Обществото престава да съществува като „задруга“, тъй като ангажиментът „за другия“ (за разбиране и споделяне на неговата „интерпретация“) се замества от активност „за мен“ (живот, ограничен в собствената „интерпретация“). Всеки живее в „собствения си правопорядък“, явяващ се продукт на неговата интерпретация за „нормативната“ истина;

- *загубата на идентичност*: обществото се превръща в пространство на „скитани интерпретации“, никоя от която не е по-„достойна“ за претенцията за истинност. Обществото се дефинира чрез сбора на малцинствата, които подслонява, тъй като числеността на мнозинството се явява недостатъчна, за да легитимира като по-силна неговата „интерпретация“. Предлаганата „етика на произхода“ (Джани Ватимо) и съответстващото на нея „право на произхода“: право, което зачита тази културна интерпретация, която е била определяща за историческото развитие на съответното общество (която дава неговата исторически обусловена идентичност), е своеобразен компромис, който обаче се ограничава единствено в признание на въпросната „културно специфична“ и „исторически легитимна“ интерпретация, но не и в възприемането на възможността за нейното юридическо налагане.

Прогресиращата атомизация и загубата на идентичността действително водят да посочената от Джани Ватимо *носталгия по метафизиката* – носталгия по времената, в които съществуваше ред с категорична претенция за изключителна (изключваща) валидност. Времена, в които правото не се срамуваше да заяви (обяви) истината за справедливостта. Действително тази истина е поредната истина в развитието на претендиращото за истина право, но дори и в контекста на историческата предопределеност на истината, тя остава валидна във всеки отделен момент, за да дефинира идентичността на съответното общество. За разлика от Ватимо, обаче, аз смятам, че *не трябва, а и не бихме могли да преодолеем тази носталгия*. Надеждата за

подобно преодоляване е по-скоро преход от един позитивен към вече утопичен нихилизъм. Хората винаги ще се нуждаят от идентичност, съществуването на която е невъзможно при отричането на собственото основание за истинност. Признаването, че и другият е прав, би могло да бъде част от „нихилистично“ обосновано лицемерие, но последното може да се поддържа като културна стратегия, само докато дълбоко зад него остава непокътната вярата в обективността. „Позитивното“ в нихилизма, ако то се изразява в „отчитане на произхода“ – нека моята интерпретация, тъй като просто съм роден в определен културен контекст, не е достатъчно, за да оцелее идентичността. Когато вярата се превърне в обусловена от произхода претенция за вяра, тя просто изчезва. А когато смъртта на справедливостта е придружена от смъртта и на вярата, не остава място за правото.

Правният ред фиксира общността, като обявява истината за справедливостта, независимо от това дали от постмодерна гледна точка действията му представляват не толкова презумпция (предположение, че щом мнозинството е „гласувало“ за тази истина, това е истината), а фикция (признаване, че всъщност липсва истина, но за целите на целесъобразността – постигането на ред в обществото, се приема неверния факт, че истината е тази, която е казало обществото). Теоретичното обосноваване на претенцията за валидност на правото преминава *от презумпция към фикция* – истина няма, но тъй като такава е необходима, нека тя бъде по волята на демократичното мнозинство. И все пак, нека това мнозинство бъде непрекъснато притискано от присъствието на различни малцинства, които да му напомнят за фиктивната основа, върху която е стъпила неговата претенция за истинност. Тази генетична „омаломощеност“ на правото в постметафизичната юрисдикция е причина не само за неговото „отслабване“, но и за нарастващ правен нихилизъм: всичко, включително изискванията на правото, е относително. Защо трябва да приемам истинността на право, което само признава своята псевдоуниверсалност? Защо следва да търпя наказание, нарушавайки нещо, което по своята дълбинна идеология не вярва в себе си?

Така започва драматичният разказ за смъртта на правото.

Струва ми се, че за да има шанс една спасителна мисия, тя трябва да направи крачка встрани от концепцията на нихилизма. Отричането на идеята за истина е фатално за здравето на правото. Нека *различието* да се запази като *гарантирано*

присъствие – присъствие, което трябва да съществува и да служи като непрекъснат коректив „истината“ на закона, на истината, валидирана като ред на онова (абсолютно или относително) мнозинство, което определя културната идентичност на общността.

Но различието *не следва да парализира истината на правото*. Наличието на „свободни“ интерпретации на различието не следва да бъде аргумент за безоснователността на монистично наложената юридическата справедливост. „Правото на истина“ – като лично право на всеки човек, не трябва да отрича истината на правото – като основа на общността.

Основанието на „*истината на идентичността*“ – истината, открояна като право, е именно участието ѝ в културната идентификация на общността в съответния исторически момент. Действително, тази истина ще бъде динамична и ще търпи прониквания от страна латентните интерпретации на малцинствата, но това ще става в рамките на демократичните процеси, в които всяко общество се самодefинира. Става въпрос за истина, която се е „домогнала“ до право в резултат от активното участие на хора, които вярват в това, което защитават. В този случай правото няма да бъде сведено до процедурализъм, съвместяващ интерпретации, които сами не си вярват, а ще утвърждава *валидност, продукт на гражданско съучастие*. Правото ще прави обществено валидна (и в този смисъл обективна) истината, доказала се в съучастващата „съдържателна“ демокрация. Процедурата ще е необходима дотолкова, доколкото е необходимо да запази съществуващо и жизнеспособно „победеното“ на съответния исторически етап различие, но не и да осигури неговата текуща (непрекъсната, паралелна) валидност. Всмукващата правото паралелност – едновременно съществуване на множество неразличими по своята сила интерпретации, ще отстъпи пред една вътрешно динамична последователност, без претенция за прогресивност – истината като юридическа валидност ще се развива с времето, следвайки метаморфозите на общностната идентичност.

Коя е нашата истина, която следва да бъде и правно валидната истина, ще се определя в резултат от *процеса на взаимодействие* между участващите в общността лица. Поради това медийността на обществото – управляването на „чуваните“ мнения (като „субективни истини“) в общността, се явява мощен регулатор на процесите, които водят до формиране на т.нар. обществено мнение (като „обективната истина“). Според

мен определящи за бъдещето на правото е „изчистването“ от странични влияния и търговски шумове на процедурите, в рамките на които взаимодействащи си членове на общността защитават истината, в която вярват. Именно тези процедури ще доведат до утвърждаването на истината като юридически валиден постулат. Автентичното участие на всеки ще води до формирането на идентичността на общността.

Истината няма да бъде цел (на лично усилие), а резултат (от общностно съучастие)! Демократичното утвърждаване на валидната истина ще се различава от статистическото проучване на обществените нагласи по активния характер на нейното раждане. Вместо проучване на съществуващите „субективни дадености“ (статистическа извадка), става въпрос за динамично търсене на обективната истина (взаимодействие с чуване). Поради това валидиралата се чрез „взаимодействие с чуване“ истина няма да се основава на някаква фикция (за съществуването на съгласие за приемане на една конкретна интерпретация като истина), а върху общностния характер на едно активно и продължаващо взаимодействие (за поемането на ангажимент към общността, от която сме част и която е валидирала своята истина). И обстоятелството, че тази валидна истина би могла и се променя във времето, не омаловажава нейната валидност, тъй като е нормално да очакваме правото да притежава същата динамичност, която притежава и човечеството. Откриването на валидната истина е исторически процес, част от отговорността за самодетиниране на всяка юридически самоуправляваща се общност.

Различието, организирано като малцинство, може да оспорва решението на общността (като съдържание) и активно да участва в дебата по неговата промяна, но не може да оспорва неговата валидността, след като е резултат от акт на общностна идентификация.

За да изпълни своята стабилизира роля при дефинирането на обществото, **правото следва да вземе страна** (да каже кое в конкретния момент от нормативната история на обществото е добро), но да го направи *по начин, който позволява на всяко различие да говори за себе си*. „Да говори“ не означава да иска и да получава валидност, а означава да участва в дебата за преоценка на общовалидните правила. Дали тези правила ще бъдат преоценени, дали обществото ще промени своята идентичност, откривайки нови измерения на динамичната си автентичност – това е въпрос, който зависи от активното участие на всеки един от нас в един несвършващ и променящ

обществото (а с него и правото) дебат. Дебатът ще се развива в политиката и в гражданския живот, пазени в своята жизнена множественост от валидността на правото. И това няма да бъде компромис, а резултат от един исторически диалог, който е обосновал пристрастието на действащото право и който продължава периодично „актуализира“ общественния договор относно смисъла на общността чрез съответна промяна във формалното законодателство.

2. Правото като хронометър, но и като съдия

Когато не вярваме в своята истина (мнозинството бъде убедено в идеята за метафизиката), истината за общността става истината на тези, които вярват в нея (малцинствата, които живеят в предпостмодернизма) – алономия вместо автономия. Моралният диалог трябва да продължава непрекъснато и в него всеки следва да има право на свой собствен глас, но в развитието му има *исторически контроли* – моменти, в които *результатите от случващия се дебат биват констатирани от правото* и формулирани като общовалидни норми, даващи историческата идентичност на общността. Тази идентичност е контекстуална – тя дефинира общността към съответната контрола (исторически момент). Тя може и се променя в резултат на продължаващия диалог, без това да отнема валидността на правните норми във всеки един момент. Дори и когато правото започне (постепенно) да се отдалечава от променящия се резултат на общностния морален диалог, то запазва своята валидност, осигурявайки идентичност без вакуум. Дори и с цената на известно разминаване. Едва когато разломът стане достатъчно голям, за да предизвика политическа активност по промяна на закона, правото разпознава и „засича“ новата морална позиция, утвърдила се като част от общностната идентичност.

Именно тази непрекъсната юридическа валидност осигурява общата основа за провеждане на моралния диалог, но тя функционира не просто като процедура за спор (правила за игра на карти), а като *„отслабена“, на заявена подкрепа към определен модел за добро*. Макар и изразената по-горе позиция да придава исторически характер на юридическото „добро“, последното има своята непрекъсната валидност, независимо от своето конкретно съдържание. Правото не може да бъде сведено единствено до хронометър, който отчита времето, през което всеки глас може да говори за „своята

истина“ (разбирай – интерпретация), то освен това е и съдия (секундант), който констатира победителя (разбирай – валидната интерпретация, утвърдила се в конкретния „многобой“ като „юридическа истина“). Правото не просто отмерва времето в един замръзвал музей на интерпретации, а е куратор в един емоционален дебат, който рано или късно го заразява със своята жизненост.

Нека още веднъж да го кажа: тази „валидна“ истина не може да заглушава продължаващия дебат и различните мнения, тя не може да бъде използвана за „разпускане“ на дебата (най-малкото – до „следващата контрола“, например парламентарните избори), нито за премахването на конкретен участник в него. Правото обаче може *„да играе кос“*, не само срещу искания за преустановяване или ограничаване на дебата (*кос за процедурата*), но и срещу претенциите на определени лица или малцинства, които изискват подкрепа от правото и от държавата (като формални институции на общността) на свои специфични и неутвърдили се в дебата ценности (*кос за съдържанието*). Претенциите за подкрепа на неутвърдили се ценности, макар и формулирани като юридически, са по-скоро част от политическата активност, характерна за моралния дебат. Ето защо, липсата на моментална реакция и незабавно задоволяване на тези претенции от правото е нещо, което лесно може да се предугади. *Различието трябва да извърви своя исторически път в един продължаващ дебат преди да бъде „засечено“ от контролите на правото.* Ролята на правото да стабилизира общността, валидизирайки моментната снимка на моралния дебат, го превръща в първоначален противник на политически активното малцинство. Това взаимодействие обаче много бързо може да се превърне от антагонизъм в партньорство, стига дебатът да продължава. Първата и най-главна функция на правото е да осигури продължаването на дебата, но наред с нея не то има своя ангажимент и към функционирането на общността. Правото осигурява дебата, но в атмосферата на общността – в контекста на утвърдилата се (макар и „слаба“, осъзнаваща своята историчност и контекстуалност) концепция за добро [4].

Нормативната валидност на определени концепции за добро, констатирани като водещи от правото, не изключва плурализма и мултикултурализма в обществото, а напротив – нуждае се от това, което стои в тяхната основа: **моралното въображение**. Способността да се видят различните гледни точки (дискурси) в

моралната дискусия, както и способността да се разбере „конкретния друг“ – уникалната индивидуалност и специфично отношение на всеки конкретен участник към поставения за обсъждане въпрос, не са несъвместими с „политическата емоция“ – с увереността в твърденията, с които участваме в дебата. Без подобно уверено и бездействената лична ангажираност с процеса на търсене на правилното решение, дискурсният етичен дебат би се превърнал в медийно дебатничене и в дискурсно лицемерие. Единственото лекарство срещу подобно лицемерие е желанието за активно участие в разговора на нашето време.

БЕЛЕЖКИ

[1] Позитивният нихилизъм може да се противопостави на т. нар. “реактивен нихилизъм” – “усилия за преобръщане на господството на обекта, установявайки царство на субекта, който обаче се изобразява реактивно със същите онези характеристики на принуждаваща сила, които са свойствени за обективността” [Ватимо, 2004: 34]. За прогнозите на Ватимо относно бъдещето на правото вж. [Ватимо, 2011: 196-213].

[2] Освен като интерпретация, истината (особено в правото) би могла да оцелее като изцяло прагматична категория – като “открит перформатив”, продукт на публичната сфера, администриран с помощта на различни институции за рутинно производство на истина [Вацов, 2016: 32-33]. В този случай истината се “разсъблича” от субстанциална и трансцендентална категория до инструментално понятие, та се свежда до валидност на определени твърдения и до задължение тези твърдения да бъдат приети за истинни. Тази трансформация е особено видима в легалните дефиниции – определенията, които правото дава на използваните от него думи и изрази. Истината за тези думи и изрази остава без значение, тъй като правото дефинира тяхното юридически валидно съдържание. Валидността надделява над истинността.

[3] Именно в това се изразява „позитивният“ характер на описания от Ватимо нихилизъм. Ватимо смята, че се наблюдава “отслабване на принципа на реалността”, което е част от “онтологията на отслабване на битието” (“залез на битието”, “изтощаване на битието”) [Ватимо, 2011: 39, 40]. Той говори дори за “философия на

отслабването” [Ватимо, 2011: 62], у която някои виждат опасността да се превърне в “супермаркет” на етики [Ватимо, 2011: 91].

[4] Нещо, което в голяма степен наподобява, т. нар. интерактивен универсализъм на Шийла Бенхабиб [Бенхабиб, 2001: 191].

ЛИТЕРАТУРА

Бенхабиб, Ш. 2001. *Ситуирането на Аз-а. Родов пол, общност и постмодернизъм в съвременната етика*. С.

Ватимо, Дж. 2004. *Краят на модерността*. С.

Ватимо, Дж. 2011. *Нихилизъм и еманципация. Етика, политика, право*. С.

Ватимо, Дж. 2006. *След християнството. За едно нерелигиозно християнство*. С.

Вацов, Д. 2016. *Това е истина*. С.

Ставру, Ст. 2016. Метаномия на толерантността. – *Етически изследвания*, № 1, с. 96-112.